

ŠTÚDIE

FENOMÉN VOJNY A MIERU V STREDOVEKU

VLADIMÍR SEGEŠ

SEGEŠ, V.: Phenomenon of War and Peace in Middle Ages. *Vojenská história*, 7, 3, 2003, pp 3 – 11, Bratislava.

In the introduction of the study the author points out the changes of wars and their casual connections in individual epochs of the human society history. In the second part he outlines the most important factors and phenomena of wars in Hungary in the era of late Middle Ages while he analyses the concrete forms of war and peace phenomenon in the Middle Ages. He pays attention to the acts of peace agreements concluding and provides characteristics of wars, purpose, objective and length of wars in the Middle Ages.

Military History. Austria-Hungary. Middle Ages. Peace and war.

V jednotlivých epochách dejín ľudskej spoločnosti prešlo vojenstvo a jeho jednotlivé zložky mnohými zásadnými zmenami. Spoločne so zmenami spoločensko-ekonomických podmienok sa menil charakter vojen i vojenského umenia a myslenia. Rozvoj výroby mal priamy vplyv na zdokonaľovanie zbraní a bojovej techniky, ktoré zasa bezprostredne ovplyvňovali spôsob vedenia vojen a bitiek, obrannej alebo útočnej bojovej činnosti, čiže stratégiu a taktiku. Aj armáda a jednotlivé druhy vojsk, ako nástroj mocenskej politiky, prešli dlhou a zložitou cestou od nepočetných družín a príležitostných domobraneckých oddielov zložených z pešiakov alebo jazdcov vyzbrojených spočiatku iba sečnými a bodnými zbraňami až po mnohotisícové stále armády vybavené čoraz modernejšou bojovou technikou.¹ V nasledujúcich častiach sa pokúsime načrtnúť a rozobrať, ako sa prejavovali dva základné spoločenské javy z hľadiska stredovekého vojenstva v Európe aj v Uhorsku.² Treba pritom poznamenať, že vojenstvo je súhrnným pojmom, ktorý v širokom zmysle zahŕňa všetky otázky vojenskej teórie a praxe spojené s výstavbou, prípravou a činnosťou ozbrojených síl krajiny či štátu v čase mieru i v období vojny, ako aj s prípravou obyvateľstva a štátu na vojnu.³ Dejiny vojenstva či pres-

¹Zo základných prác (publikovaných v češtine a slovenčine) venovaných vývoju vojenstva všeobecne, resp. v období, ktoré je predmetom tejto štúdie, treba spomenúť aspoň: BUBLA, J.: Kapitoly z válečných dejín (sešit 2). Vývoj válečnictví od doby, kdy nabyla převahy pěchota až po francouzskou revoluci. Praha 1922; HAUNER, V. J.: Vývoj pozemního válečnictví slovem i obrazem. Praha 1922; Dějiny vojenského umění. Praha 1968; KOLLÁR, P. a kol.: Dějiny vojen a vojenského umenia. Praha 1989. Na tomto mieste nemožno opomenúť ani mimoriadne významnú vojenskoteoretickú prácu CLAUSEWITZ, C.: O válce. Praha 1959, Brno 1996.

²Uvedené obdobie našich vojenských dejín je predmetom troch syntéz modernej slovenskej, československej a maďarskej historiografie: KLEIN, B. – RUTTKAY, A. – MARSINA, R.: Vojenské dejiny Slovenska I. diel. Stručný náčrt do roku 1526 (ďalej VDS I.). Bratislava [1994]; KLUČINA, P. – MARSINA, R. – ROMÁŇÁK, A.: Vojenské dejiny Československa I. díl (do roku 1526), Praha 1985; Magyarország hadtörténete (I), A honfoglalástól a kiegyezésig. (Ďalej MHT) Budapest 1984.

³Stručný slovník vojenství. (Ed. SVOBODA, O.) Praha 1984, s. 341.

nejšie vojenské dejiny sa skladajú z niekoľkých relatívne samostatných, pritom však komplementárnych zložiek, akými sú najmä história vojen, história vojenského umenia, história vývoja organizácie ozbrojených síl, ako aj dejiny vojenskej techniky (čiže dejiny výzbroje a výstroja) či vojenského myslenia. Skúmanie týchto otázok v stredoveku je však mimoriadne náročnou úlohou, keďže proporcionalita uvedených zložiek bola vtedy značne nevyvážená a miestami dokonca nerozvinutá.

Stredovekí kronikári a dejepisci zaznamenávali spravidla výnimočné a nevšedné udalosti. Aj preto máme dnes o rôznych vojnách, bitkách či iných pohromách omnoho viac informácií než o bežnom, každodennom živote v mieri.

Európa v stredoveku bola jednotným duchovným priestorom, ktorý vyplňala idea kresťanstva. Stredoveký univerzalizmus bol však napriek istej topornosti zložitým modelom. Rozmanitosť jeho reálnych podôb ovplyvňovalo i predurčovalo množstvo okolností a protirečení. Jednou z nich bolo aj to, že stredoveký človek – kresťan – neraz stál pred zásadnou otázkou: Má povinnosť či právo bojovať za svoju krajinu, za svojho panovníka? Môže ísť do vojny a zabíjať v mene kohosi alebo čohosi? Veď kresťanstvo je vierovyznaním mieru a vojna znamená ničenie, násilie spojené s ľudskými obeťami. Stanovisko cirkevných otcov v tejto otázke bolo jednoznačné. Vojnu považovali za masové vraždenie.⁴

Na prelome 1. a 2. tisícročia vzniklo v lone západoeurópskej cirkvi hnutie, ktorého cieľom bolo nastoliť novú koncepciu mieru, a tak odstrániť neustále boje a rozbroje medzi kresťanskými panovníkmi a kniežatmi. Duch agresie a jeho prejavy si vyslúžili odsúdenie cirkvi, začali sa považovať za hriech. Mier sa mal stať normálnym stavom a poriadkom všetkých vecí, čiže vlastne Bohom. Idey hnutia za Boží mier sa odrazili v záväzných kánonoch prijatých na viacerých biskupských synodách, napríklad roku 989 v Charroux, 1016 vo Verdune, 1027 v Roussillone, 1059 v Ríme, 1095 v Clermonte. Pod vplyvom koncilov sa postupne vytvorila aj globálna predstava o vtedajšej ľudskej spoločnosti, ktorá sa mala deliť na tri stavy: oratores, bellatores, laboratores, čiže kňazov, bojovníkov, robotný ľud.⁵ Na viacerých súvekých drevoorytoch, ktoré pre súčasníkov plnili aj úlohu názorného vzorca správania, možno vidieť Krista, ako s rozpaženými rukami symbolicky žehná tri uvedené skupiny spoločnosti, ktorých poslanie a úlohy v symbolickej skratke vyjadrujú slová *Tu supplex ora*, *Tu protege*, *Tuque labora* – *Ty sa pokorne modlí*, *Ty ochraňuješ* a *Ty pracuješ*.⁶

Vojenstvo bolo predurčené relatívne neveľkému počtu bojovníkov – rytierov.⁷ Protiklad medzi rytierskym bojovým kódexom a kresťanským humanizmom sa cirkvi podarilo utlmiť presadzovaním koncepcie Božieho mieru (*pax Dei*) a Božieho prímerie (*treuga Dei*). Cirkev vzala pod ochranu neozbrojené osoby – klerikov, ženy, deti, roľníkov – a určité miesta, najmä kostoly, pútnické lokality, hostince, trhy, brody či cesty. Tomu, kto sa na týchto osobách alebo miestach tzv. Božieho mieru dopustil násilia, hrozila cirkevná kľatba. Podľa Božieho prímeria sa zasa zakazovali vojenské akcie medzi kresťanmi počas veľkých sviatkov a pôstov a v týždni medzi štvrtkom poobede a nedeľou poobede. K tejto iniciatíve sa pripojila veľká časť duchovenstva, nižšej šľachty, neskôr aj veľmoži a panovníci.⁸

Konkrétnym odrazom potreby formovať morálku šľachetnej vojny sa od konca 11. storočia stal boj proti neveriacim. Pápež Urban II., ktorý 27. novembra 1095 na koncile v Clermonte vyzval kresťanov, aby pomohli svojim bratom na Východe, inicioval jedno z najrozsiahljších vojnových dejstiev v dejinách stredovekej Európy – križiacke výpravy. V rámci vojnového kon-

⁴Bližšie pozri TRÍSKA, M.: O vojne a mieri v dejinách filozofie. Bratislava 1987, s. 81-96.

⁵O spoločenskej štruktúre v stredoveku pozri antológiu Středověký člověk a jeho svět. (Ed. LE GOFF, J.) Praha 199, kde sa v desiatich kapitolách rozoberajú viaceré spoločenské typy.

⁶Zobrazenie pozri napr. SEIBT, F.: Lesk a bída středověku. Praha 2000, s. 117.

⁷Bližšie CARDINI, F.: Válečník a rytíř. In: Středověký člověk a jeho svět, ref 5, s. 69-99.

⁸TRÍSKA, M.: ref 4, s. 106-107. Pozri aj heslo Gottesfrieden (autor KAISER, R.). In: Lexikon des Mittelalters. München – Zürich 1984, s. 1587-1591, tamže aj ďalšia literatúra.

fliktu dvoch civilizácií – kresťanstva a islamu – sa medzi rokmi 1096 až 1270 uskutočnilo 8 križiackych výprav do Svätej zeme.⁹

Mier v stredovekej Európe sa stal trvalým ideálom a v hierarchii hodnôt stredovekej spoločnosti aj v duchovnom živote človeka zaujímal ústredné postavenie. Jasne sa to odzrkadľuje v úplnej väčšine dobových dokumentov. Takýmto prameňom sú napríklad tzv. Spišské kázňové modlitby z roku 1479, v ktorých sa „*wiklada slowenskym yazykom*“, takže patria k najstarším literárnym pamiatkam v slovenčine.¹⁰ Za autora kázne sa pokladá Gašpar Bak, spišský prepošť v rokoch 1464 – 1493. Prelátom sa stal za zásluhy vo vojsku kráľa Mateja Korvína, kde bol veliteľom delostrelectva.¹¹ Neskôr študoval teológiu v Bologni, stal sa doktorom a 25. októbra 1472 ho pápež Sixtus IV. vysvätil za kňaza. Vo výročný deň svojej kňazskej vysviacky (25. októbra 1479) posvätil dokončenú katedrálu v Spišskej Kapitule a predniesol kázeň s viacerými krátkymi modlitbami: „*Nayperwe poproste mileho pana buoha za mír a za pokoy y za dobre powetrze, aby nam raczil mily pan buoh daty mír a pokoy w teyto zemy y w gínssich chresstienskych zemach*.“ Uvedená pasáž – vzývajúc mier, pokoj a dobrú atmosféru – sa v texte kázne opakuje dokonca trikrát.¹²

Ritualizovaným prejavom mieru či mierových úmyslov bolo už samotné pozdravenie, ktoré sa v stredovekej spoločnosti vyvinulo v ceremoniál prejavujúci sa nielen v písomnej praxi, ale aj vo verbálnej i nonverbálnej podobe. V posledne uvedenom prípade mal pozdrav viacero foriem, napríklad pokľaknutia, úklonu, podania ruky, objatia či bozku, čiže neraz išlo o intímny telesný dotyk. Pozdravujúci tak zároveň prejavoval pozdravovanému hold. V prípade nepriateľstva či nepriateľských vzťahov sa pozdrav spravidla odopieral.¹³ Zreteľne to vidno aj na tzv. zbojníckom výhražnom liste Bardejovčanom z 25. júla 1493, kde salutácia chýba a list sa začína priamo neúctivou intituláciou: „*Vy zly a nespravedlivy lvde bardowy...*“¹⁴

Uzavretie mieru bolo taktiež spravidla symbolickým a ritualizovaným aktom, čo sa v diplomatickej praxi prejavovalo v ustálených formulkách o večnom kresťanskom mieri. Napríklad v mierovej zmluve Jána Jiskru a jeho prívržencov s Pongrácom z Liptovského Mikuláša zo 4. mája 1449 to odzrkadľujú slová: „... *ze gsem wstupil a mocy listu tohto wstupugi w prawy krzestiansky a wiecny myr*...“¹⁵ Súčasťou spisomňovaného mieru bola takmer vždy aj sankcia. V citovanom liste sa Jiskra zaväzuje: „*Paklibych toho neuczinil tehdi gsem swu wieru a swu czest propadl a rukomye mogy dole psanye zaklad totizto desseth tisíc zlattich. A proto wzdi ten swrchupsany wiecny myr ma mezy namy trwaty do času swrchupsaneho neporusitedlye*.“¹⁶ Obdobná zvyklosť sa zachovávala aj pri uzatváraní prímeria, ktoré malo dočasný charakter, resp. nižšiu právnu silu. Bratrícki hajtmani vo Svätom Petri a v Kostol'anoch Henrich Šmikovský, Mikuláš z Camberku a Ján Kerka v liste z 10. februára 1460 uvádzajú: „... *wyznawamy tiemto listem wssem wobecz, ktow gey wzrze a slyseti budu, ze gsm y wstupi-*

⁹Z bohatej literatúry k tejto téme pozri napr. HROCHOVI, V. a M.: Križáci ve svaté zemi. Praha 1996.

¹⁰Text modlitieb publikuje STANISLAV, J.: Dejiny slovenského jazyka III. Texty. Bratislava 1957, s. 173-178. Porovnaj PAULINY, E.: Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť. Bratislava 1983, s. 91-95.

¹¹Na protitureckej výprave roku 1463, ktorej cieľom bolo dobytie vtedajšieho hlavného mesta Bosny – Jajce, bol Gašpar Bak veliteľom delostrelectva a obliehacích strojov. GYALÓKAI, J.: Mátyás király, a hadszervező és hadvezér. In: Mátyás király emlékkönyv I. Budapest (s. d.), s. 254.

¹²Pozri STANISLAV, J.: ref 10, s. 174-178.

¹³BUMKE, J.: Höfische Kultur. Literatur und Gesellschaft im hohen Mittelalter. München 2002 (10. vyd.), s. 299-301.

¹⁴Štátny okresný archív Bardejov, Magistrát mesta Bardejova (ďalej ŠOKA Bardejov, MMB), č. 226. Porovnaj CHALOUPECKÝ, V.: Středověké listy ze Slovenska. Bratislava – Praha 1937, s. 170-171. List analyzoval a presne datoval HÚŠČAVA, A.: O činnosti zbojníckych družín na severovýchodnom Slovensku na konci XV. stor. (Bardejovský výhražný list vo svetle histórie). In: Historické štúdie, 2, 1956, s. 181-215.

¹⁵Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti I. Bratislava 1998, s. 163. (Originál pozri Štátny okresný archív Žiar nad Hronom so sídlom v Kremnici, Magistrát mesta Kremnice, I, 26, I, 15c.)

¹⁶Tamže, s. 164.

li a moczi listu tohoto wstupugem se wssemi nassimi bratrzyimi w prawo krzestanske przemierze“ so Šebastiánom (Rozgoňom) z Rozhanoviec, Jánom Pongrácom a ďalšími.¹⁷

Zo zahraničných dokumentov o tzv. večnom mieri si pozornosť zasluhuje projekt českého kráľa Juraja Poděbradského na mierovú organizáciu kresťanských štátov v Európe. Návrh na spojenectvo motivovala predovšetkým potreba čeliť osmanskej expanzii, vo veľkej miere išlo teda aj o strategické záujmy Uhorska. Snahu o prijatie zmluvy sprevádzala rozsiahla česká diplomatická aktivita v rokoch 1462 – 1464, ktorá však napokon stroskotala na odmietavom postoji Svätej stolice, ktorá českého kráľa považovala za kacíra.¹⁸

Uzavretie mierovej dohody medzi dvoma krajinami – či presnejšie panovníkmi – bolo (z dnešného pohľadu) zdĺhavou procedúrou. Spreádzali ju viacnásobné diplomatické stretnutia a rokovania na rôznych úrovniach, len málokedy však za osobnej účasti panovníkov. Napríklad o prvej mierovej dohode medzi kráľom Matejom Korvínom a rímskonemeckým cisárom Fridrichom III., v rámci ktorej sa do Uhorska vrátila kráľovská „svätá koruna“,¹⁹ sa rokovalo viac než tri roky. Rokovať sa začalo už začiatkom januára 1460 v Olomouci, kde sa rokovalo aj v januári 1461, rokovania pokračovali roku 1462 v Štajerskom Hradci (Graz), vyvrcholili uzavretím zmluvy 19. júla 1463 vo Viedenskom Novom Meste (Wiener Neustadt), ktorá bola viackrát ratifikovaná, kráľ Matej ju definitívne ratifikoval 24. apríla 1464.²⁰

Mier nemusel byť výhodný pre zúčastnené strany, vždy bol však výsledkom kompromisu, v ktorom (tak ako napokon až do súčasnosti) slabší ťahal za kratší koniec. Takýmto svedectvom je napríklad konštatovanie českého kráľa Vladislava II. Jagelovského, ktorý sa v súvislosti s mierovou zmluvou uzavretou s uhorským kráľom Matejom v roku 1478 vyjadril, že ju prijal nie preto, že „*by se nám dobře líbila, ale takovú, kteráž nás v ten čas potkati mohla*“.²¹ Vyhlásenie mieru malo slávnostný verejný charakter, jeho súčasťou spravidla vždy boli hostiny, veselice, rytierske hry a turnaje. Osobitne významnou zvyklosťou záverečnej fázy mierotvorného procesu bolo vzájomné obdarúvanie sa. Roku 1479, ako o tom svedčia staré české letopisy, sa český kráľ Vladislav II. a uhorský kráľ Matej stretli na slávnostnej ratifikácii mierovej dohody v Olomouci – „*prokazovali si pocty a navzájem si dali dary. Přijela sem také uherská královna Beatrix a podala českému králi dar*“.²² Matej prejavil Vladislavovi mimořádnú štedrosť aj na stretnutí v Jihlave v dňoch 1. – 11. septembra 1486, keď mu okrem iného daroval 48 nádherných kobercov, strieborné podnosy a misy, pečatný prsteň, dve zlaté lyžice, viacero plnokrvných koní so zlatými uzdami, pozlátenými sedlami, niekoľko zlatom vybíja-

¹⁷KNIEZSA, Š (ed.): Stredoveké české listiny. Budapest 1952, s. 14-15. Inak Maďarský krajinský archív v Budapešti (MOL), Diplomatikai levéltár (ďalej DL) 15430.

¹⁸Latinskú verziu projektu podáva KEJŘ, J.: Všeobecná mírová organizace podle návrhu českého krále Jiřího z let 1462 – 1464. Praha 1964, s. 61-69. Český preklad pozri VESELÝ, Z.: Dějiny českého státu v dokumentech. Praha 1994, s. 105-112.

¹⁹Uhorskú kráľovskú korunu vo februári 1440 odcudzila z Vyšehradu (Visegrád) komorná Helena Kottannerová pre kráľovnú Alžbetu. Kráľovná vdova v auguste 1440 korunu založila za 2 500 zlatých Fridrichovi III., ktorý ju dlho odmietal vrátiť. Urobil tak až na základe mierovej dohody z 19. júla 1463, keď si pri jej odovzdaní uhorskej delegácii vo Viedenskom Novom Meste 24. júla 1463 dal vyplatiť horibilných 80 000 dukátov. O krádeži koruny pozri MOLLAY, K. (ed.): Die Denkwürdigkeiten der Helene Kottannerin (1439 – 1440). Wien 1971. Ďalej pozri BEN-DA, K. – FÜGEDI, E.: Tausend Jahre Stephanskron. (S.I.) 1988, s. 56-87.

²⁰NEHRING, K.: Matthias Corvinus, Kaiser Friedrich III. und das Reich. Zum hunyadisch-habsburgischen gegensatz im Donauraum. München 1975, s. 17-23. Tamže s. 203-217 (príloha 1 – 8), aj úplný text príslušných exemplárov mierovej zmluvy, ratifikačných listín, ako aj aprobačnej listiny pápeža Pia II. z 22. októbra 1463. Ďalej pozri NEHRING, K.: Quellen zur ungarischen Aussenpolitik in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts. In: Levéltári Közlemények, 46, 1976, č. 1 – 2, s. 87-120, 247-267, kde sú publikované registry 207 listov a listín Mateja Korvína, vyše 50 edičných záznamov o najvýznamnejších zmluvách Uhorska v 2. polovici 15. storočia, ako aj in extenso dva pozoruhodné protokoly o mierových rokovaniach medzi uhorskými vyslancami a Fridrichom III. z októbra 1489 a novembra 1489 až februára 1490 v Linzi.

²¹Archiv Český 10, 1890, s. 303.

²²Ze starých letopisů českých. Praha 1980, s. 232.

ných zbraní a množstvo drahého šatstva.²³ Matej si totiž potreboval zabezpečiť podporu, resp. aspoň neutralitu českého kráľa v nastávajúcej vojne proti cisárovi Fridrichovi III.

Za svoju ústavu stredovekého mieru a pokoja treba považovať azyl. Išlo o právo na ochranu a nedotknuteľnosť prenasledovaných za istých okolností a podmienok. Podľa cirkevných ustanovení, ktoré takmer bezvýhradne rešpektovala aj svetská moc, sa za azylové miesta oddávna považovali kostoly, kaplnky a ich okolie v okruhu tridsať, resp. šesťdesiat metrov, ďalej cintoríny, ako aj domy či príbytky biskupov, kanonikov, plebánov i rehoľníkov. Podľa dávneho zvyku azyl zaručovali aj prícestné kríže a božie muky.²⁴

Právo azylu nezaručovalo však vždy úplnú beztrietnosť. Nemalo sa týkať vrahov, lúpežníkov, únoscov a przniteľov žien, znesväcovateľov manželskej sviatosti, ale ani tých, ktorí na posvätných miestach kradli, dakoho zabili alebo zmrzali. Právo azylu bolo nepochybne pozitívnym fenoménom stredovekej každodennosti, aj keď za istých okolností mohlo komplikovať výkon spravodlivosti a potrestanie skutočných vinníkov. Samozrejme, často sa stávalo, že sa azyl nerešpektoval. Takýto prípad sa napríklad stal aj roku 1416, keď predstavitelia mesta Bratislavy a Bratislavskej stolice násilím vtrhli do kostola v Podunajských Biskupiciach.²⁵ Vyvliekli odtiaľ dvoch klerikov, ktorí sa tam schovali, lebo boli obvinení z krádeže 60 zlatých z kráľovskej solnej komory a viacerých zbraní, ktoré ukryli v dome bratislavského kanonika Pavla. Oboch klerikov však neochránilo ani právo azylu prislúchajúce biskupickému kostolu. Predstavitelia mesta a stolice ich odviekli do Bratislavy, kde ich mučili a po odsúdení hneď obesili. Ostrihomský arcibiskup Ján z Kaniže vzápätí začal proti mestu Bratislave proces za znesvätenie biskupického kostola a cintorína. Bratislavčania sa v procese odvolávali na privilégium kráľa Ľudovíta I. z roku 1359, podľa ktorého mali právo vyvieť z ktoréhokoľvek kláštora, kostola a cintorína vrahov, ktorí sa tam schovali.²⁶ Obdobnú výsadu im udelil aj kráľ Žigmund: v privilégiu z roku 1405 splnomocnil bratislavských mešťanov, aby súdili a trestali aj tých, čo hľadajú útočisko v domoch prepošta a kapituly, a dovolil im zločincov odtiaľ vyvieť aj násilím.²⁷

Analýza priebehu stredovekých vojen ukazuje, že ich zdĺhavosť bola len zdanlivá.²⁸ Vojny mali totiž sezónny či kampaňovitý charakter a svojim rádiom zasahovali relatívne malý priestor. Išlo jednak o pochodovú trasu vojsk, čiže hlavné komunikácie, a jednak o priestor, kde sa odohrála bitka, čiže vlastné bojisko, ktoré sa rozprestieralo nanajvýš na pár desiatkach štvorcových kilometrov. Širšie vrstvy obyvateľstva teda vojnové dianie postihovalo skôr nepriamo.

Plánovanie vojnových akcií výrazne podmieňovali najmä dva faktory: ročné obdobie a predpokladaná dĺžka výpravy. V neposlednom rade išlo však aj o zohľadnenie geomorfologických

²³Tamže, s. 263–266.

²⁴HABOVŠTIK, A.: Stredoveká dedina na Slovensku. Bratislava 1985, s. 199. O azyle všeobecne aj MÚCSKA, V.: Cirkevné reformy 10. – 11. storočia a ich dosah na Uhorsko. Dizertačná práca. Filozofická fakulta Univerzity Komenského. Bratislava 1999, s. 113–116.

²⁵Prípady sa podrobne venuje CSUKOVITS, E.: Dobýjanie kostola v Biskupiciach. In: Vojenská história, 6, 2002, č. 1, s. 95–100.

²⁶Archív mesta Bratislavy (ďalej AMB), Magistrát – stredoveké listiny a listy (ďalej listiny) č. 154.

²⁷AMB, listiny č. 732.

²⁸Azda najznámejšou vojnou v stredoveku je tzv. storočná vojna medzi Francúzskom a Anglickom. Vypukla roku 1337 a skončila sa roku 1453 bez formálneho uzavretia mierovej zmluvy. Ako je očividné, netrvala teda presne sto, ale 116 rokov, pričom bola viackrát prerušená niekoľkými prímeriami a dvakrát dokonca uzavretím mieru: roku 1360 v Brétigny a 1420 v Troyes, ktorý však v prvom prípade vydržal len deväť rokov a v druhom prípade sa vlastne ani nerealizoval. Vojna dvoch ruží, v ktorej o anglický trón proti sebe bojovali príbuzné rody Lancasterovcov a Yorkovcov z dynastie Plantagenetovcov, trvala tri desaťročia (1455 – 1485). Viaceré mestské štáty na Apeninskom polostrove – najmä Benátky, Miláno a Florencia – sa v priebehu 15. storočia vybáľali v nespočetných lokálnych vojnách trvajúcich dlhé desaťročia. Husitské vojny znepokojovali celý stredoeurópsky priestor takmer štvrté storočie (1419 – 1434). Za Mateja Korvína sa uhorsko-česká vojna (1468 – 1478) aj uhorsko-rakúska vojna (1477 – 1487) vliekli zhodne po jedno desaťročie. A ak zarátame aj vnútorné vojny (proti bratíkum) a povstania, ukazuje sa že na 32-ročné obdobie Matejovej vlády pripadá iba päť mierových rokov. Celkom osobitnú kapitolu predstavuje vojnový konflikt Uhorska s Osmanskou ríšou, ktorý s menšími či väčšími prestávkami trval od konca 14. do konca 18. storočia.

podmienok (čiže terén) a finančné možnosti. Najhorším obdobím pre vedenie vojny boli prvé jar-né mesiace, lebo po zime bol nedostatok potravín a odmäk rozbahnil cesty a rozvodnil rieky a po-toky. Najvýhodnejším obdobím konania vojen bolo leto, keď boli dobré klimatické podmienky, dostatok potravín a krmiva. Teplé a suché počasie uľahčovalo postup v teréne, ľahšie sa zdolá-vali rieky a iné prírodné prekážky.²⁹ Aj Turci vyrážali na veľké vojenské ťaženia z Istanbulu do Európy či Ázie spravidla koncom jari, a končili ich v cudzine tak, aby sa do dňa Kásima (koniec októbra) stihli vrátiť do hlavného mesta. Veľké výpravy v zime nikdy nepodnikali.³⁰

Výnimočne sa vojenské výpravy uskutočňovali aj v zime. Prednosťou týchto vojnových ak-cíí, ktoré boli vždy iba krátke a rýchle, bol moment prekvapenia protivníka. Tak sa napríklad kráľovi Matejovi Korvínovi podarilo za zimného ťaženia koncom roka 1463 vydobýť od Tur-kov hrad Jajce spolu s ďalšími strategickými pevnosťami v Bosne.³¹

Stredoveké vojenské ťaženia neboli dlhé, len málokedy trvali viac ako dva mesiace. Limi-tujúcim faktorom bolo predovšetkým zásobovanie. Nevyhnutnú zásobu potravín si síce bo-jovníci niesli so sebou, ale na nepriateľskom území sa zväčša uchylovali k rabovaniu, čím v praxi naplňali neskôr sformulovanú zásadu, že vojna sa živí vojnou. Vyjednanie a spustoše-nie nepriateľskej krajiny bolo však dvojsečné. Negatívne sa prejavilo počas návratu či ústupu vojska do vlasti.

Pri obvyklých stredovekých vojnách sa faktor prekvapenia nedal využiť, lebo protivníci väčši-nu bojových konfliktov predvídali a očakávali. Mohli sa teda včas na vojnu pripraviť a zhro-maždiť potrebné branné sily v rámci mobilizácie.³² Súčasťou vojnových akcií, resp. vojrovej pohotovosti vôbec, bola aj starostlivosť o dopravné komunikácie, predovšetkým cesty, brody, mosty. Aspoň ilustratívne možno v tejto súvislosti uviesť príklad Bratislavy, ktorá bola mimo-riadne dôležitým strategickým uzlom na západnej (resp. severozápadnej) hranici Uhorska. Nie-len mestská rada, ale aj panovník mali eminentný záujem na tom, aby tunajší pozemný cestný a riečny uzol bol čo najfunkčnejší.³³ Svedčí o tom viacero listov kráľa Žigmunda, gubernátora Jána Huňadyho, kráľa Ladislava Pohrobka aj kráľa Mateja o výstavbe dunajských mostov a ich prevádzke.³⁴ V tejto súvislosti je pozoruhodný aj list člena kráľovskej rady (pokladníka a žu-pana viacerých stolíc) Jána Ernusta, ktorý 15. marca 1473 nariadil Bratislavčanom postaviť loďkový most cez Moravu pri Devíne, kadiaľ sa chystal prejsť kráľ Matej s vojskom.³⁵

Napadnutie protivníka, prekročenie hranice a vtrhnutie do cudzej krajiny bez formálneho oznámenia, čiže bez verejného (diplomatického) vypovedania nepriateľstva či vojny, sa po-važovalo za vierolomnosť, podlosť. Tomu zodpovedalo aj označovanie útočníka v listinnej praxi. Keď poľské jednotky posilnené českými oddielmi začiatkom roka 1438 napadli severné časti uhorského kráľovstva, kráľ Albert na základe získaných správ 21. februára 1438 ozna-moval Bardejovčanom, že „zlomyseľní a mier porušujúci Poliaci s mnohými zvrhlými Čech-mi a inými lúpežníkmi, spojení a zošíkovaní do početných kopíj, prekročili hranice a úkladne vtrhli do pohraničia nášho kráľovstva v oblasti Spiša ...“³⁶ Listinných príkladov, kde sa ag-

²⁹Bližšie pozri CHOC, P.: S mečem i šitem. České rané feudální vojenství. Praha, 1967, s. 254-264.

³⁰Dňu tzv. Kásima, ktorý pripadal na 26. októbra a ktorý bol pre Osmanov medzníkom vo vedení vojenských vý-prav, sa venuje TÓTH, S. L.: A Kászim- nap és a tizenöt éves háború. In: Hadtörténelmi Közlemények, 108, 1995, č. 2, s. 25-33.

³¹GYALÓKAY, J.:ref 11, s. 254-258. Ďalej pozri RÁZSÓ, Gy.: Mátyás hadászati tervei és a realitás. In: Hadtör-ténelmi Közlemények, 103, 1990, č. 1, s. 8.

³²CHOC, P.: ref 29, s. 248-249.

³³ORTVAY, T.: Geschichte der Stadt Pressburg 1892 – 1912. Tenže aj v maďarskej jazykovej mutácii Poszony 1892 – 1912. Príslušnú časť pozri zv. 2/2, s. 402-408.

³⁴Pozri AMB, listiny č. 773, 1136, 1679, 2621, 2953, 3630, 3855.

³⁵Tamže, č. 3654.

³⁶„malivoli et pacis turbatores Poloni cum pluribus perversis Bohemis et aliis latronculis coadunati et in multitu-dine copiosa conglobati metas et confinia regni nostri a parte terre et parcium nostrarum Scepusiensium et eciam alia-rum regno Polonie vicinarum subintrare machinarentur,...“ ŠOKA Bardejov, MMB, č. 337.

resori alebo cudzí vojaci a žoldnieri označujú za lotrov, zločincov, lupičov, plieniteľov či vyvrhel'ov, by sa dalo uviesť veľmi veľa. Nelichotivo sa však titulovali nielen záškodníci v medzištátnych vojnových konfliktoch, ale aj stránky znepriatelené v súkromnej zášti. Stibor zo Stiboric a z Beckova v liste zo 14. apríla 1432 dokonca trikrát zdôrazňuje, že Ján z Vrbna, ktorý ho olúpil o zámok, je „*zli zradcze falessni, bezeczni, nesseslechetni biednik, zradni a samorostli skurvisin*“.³⁷

Prípadosť, dokumentujúcim verejnú zášť a nepriateľstvo je aj kauza zaznamenaná v najstaršom súdnom protokole mesta Bratislavy.³⁸ Skupina desiatich žoldnierov na čele s rotmajstrom Bernardom Palentarom požadovala roku 1443 od bratislavskej mestskej rady vyplatiť žold, ktorý im dlhovala medzičasom zosnulá kráľovná Alžbeta. Mesto, ktoré bolo spojencom kráľovnej vdovy v bojoch proti kráľovi Vladislavovi I., žiadosť žoldnierov však odmietlo s odôvodnením, že si ich nenajalo „*ani im nič nesľúbilo písmom ani slovom, načo oni učinili rozhorčenú opoved'*“³⁹ – čiže vyhlásili mestu verejné nepriateľstvo, preto sa vlastne tento záznam dostal do knihy trestného súdnictva.⁴⁰

Nepriateľské – v súvekej terminológii opovedné či vystríhacie⁴¹ – listy boli vždy otvorené, aby sa nielen adresát, ale aj verejnosť dozvedela dôvody vojny či zášte. V tomto druhu listov taktiež chýbal pozdrav adresátovi, pretože vyhlásenie nepriateľstva zároveň znamenalo, že proti adresátovi (súkromnej či verejnej osobe alebo krajine) sa bude postupovať bezohľadne s využitím všemožných prostriedkov.⁴² Tým sa vlastne vopred legitimizovali prípadné krutosti, násilnosti a atrocitu v nastávajúcom ozbrojenom konflikte.

Zmyslom a cieľom stredovekej vojny nebola fyzická likvidácia protivníka, ale jeho podrobenie, podmanenie. Aj v prípade stredovekých vojen sa pritom plne potvrdzuje Clausewitzom sformulovaná klasická téza, že išlo o pokračovanie politiky inými prostriedkami.⁴³ Pochopiteľne, aj stredoveké vojny boli neraz kruté a krvavé, s množstvom obetí, nemali však genocídny charakter. Možno to dokumentovať napríklad pomerom počtu padlých k počtu vojakov v európskych armádach. Kým v 13. storočí tento pomer činil 2,9 %, v 14. storočí 4,6 % a v 16. storočí 5,9 %, v 17. storočí stúpol na 15,7 %.⁴⁴ Každý človek v stredoveku mal svoju hodnotu a v závislosti od spoločenského postavenia a majetku aj akúsi trhovú cenu. Napokon, už samotná rytierska zbroj bola cennou korisťou. Za ktoréhokoľvek zajatého bojovníka sa dalo získať tučné výkupné.⁴⁵

³⁷KNIEZSA, Š.: ref 17, s. 9-11, č. 1. Inak MOL, DI 43911.

³⁸Aechtpuch der Stat ze Prespurk, AMB, knihy trestného súdnictva, 4 g I, s. 13.

³⁹„...dy vorgemelt Stat nicht versprochen hatt weder mit prieff noch mit wартn, darumb sy unphilliche absag getan habn.“ Tamže.

⁴⁰K výkladu termínu opoved', opovedač, opovedieť pozri Historický slovník slovenského jazyka III. Bratislava 1994, s. 328-329. O opovedných listoch v českej stredovekej diplomatickej praxi pozri Kráľovství dvojího lidu. České dějiny let 1436 – 1526 v soudobé korespondenci. (Ed. ČORNEJ, P.) Praha 1986, s. 364. Tamže aj konkrétne príklady, napr. listy č. 73, 74 z roku 1467.

⁴¹„...ja Jan Zalyesky swymy trzystha thowarzyszmy pyesczymy wystrzехam sya lysthem nyneyschym na przeczyw jasnevm kraly Wlodzyslawowy kraly czeskyemv...“ Pozri ref 14, s. 164, č. 199. Ďalej aj č. 194, 195, 197, 198, 200, 201, 202.

⁴²Porovnaj Kráľovství, ref 40, s. 363-364.

⁴³CLAUSEWITZ, C.: ref 1, s. 36.

⁴⁴DANGL, V. – KOPČAN, V.: Vojenské dejiny Slovenska (1526 – 1711), zv. II. Bratislava 1995, s. 107.

⁴⁵Keď sa napríklad anglický kráľ Richard I. Levie srdce vracal z tretej križiackej výpravy, roku 1192 ho úkladne zajaľ rakúsky vojvoda Leopold V. a vydal ho rímskonemeckému cisárovi Henrichovi VI., ktorý ho prepustil až po dvoch rokoch za výkupné 150-tisíc hrivien, čo zodpovedalo zhruba 35-tisíc kg striebra. Za prepustenie uhorského palatína Leustacha z Jelšavy, zajatého roku 1396 v bitke pri Nikopole požadovali Turci 50 000 zlatých. Uvedenú sumu však jeho rodina nedokázala zhromaždiť a zaplatiť, preto uhorský veľmož zomrel roku 1400 v osmanskom zajatí. Burgundský následník, neverský gróf Ján, ktorého taktiež zajali Turci pri Nikopole, mal viac šťastia, a to napriek tomu, že výkupné zaňho a jeho družinu predstavovalo až 200 000 zlatých. V Burgundsku vyrubili dokonca mimoriadnu daň a nemalou čiastkou prispeli aj ostatní európski panovníci. Keď sa Ján roku 1398 vrátil domov, vítali ho, akoby on vyhral vojnu. SEGEŠ, V.: Vojna a mier v stredoveku. In: História, 2, 2002, č. 4, s. 23-25.

Stredoveká vojna bola mnohorakým javom, prejavujúcim sa navonok viacerými podobami: obranou, útokom, šarvátkami, manévrovaním, obklúčením či drancovaním. Ťažiskom vojny bola však predovšetkým bitka. Najmä v období vrcholného stredoveku, ktoré sa pokladá aj za klasickú rytiersku dobu, mala bitka ritualizovaný a schematický charakter. Za hlavný cieľ a účel boja sa považovali individuálne potýčky ťažkoodených jazdcov – rytierov, ktorí sa v bitke snažili preukázať odvahu, statočnosť a rytierstvo, čiže presláviť sa. Pechota bola podriadená jazdecku a zväčša plnila iba pomocné úlohy. V boji vojska rytierskeho typu absentovalo taktické vedenie, úlohy jednotlivým šikom či húfom sa vydali pred bitkou, ktorá spravdila nadobudla charakter živelných akcií jednotlivých jazdcov. Veliteľ vojska nariadil začať boj a sám sa do bitky zapojil buď v čelnom šiku, alebo sa obmedzil na jej pozorovanie, takže vlastne nemal možnosť boj riadiť, ani ovplyvňovať jeho ďalší priebeh a výsledok.

V bitke uplatňovala ťažká jazda rytierskeho typu pomerne jednoduchú taktiku. Jej bojová zostava sa proti nepriateľskému jazdecku zoskupovala spravdila do línie a proti pechote zväčša do klína. Po nájazde do protivníkovho šiku si každý rytier vybral súpera a snažil sa ho zhodiť kopijou zo sedla. Potom vytasil meč alebo sekeru či palcát a bojoval proti ďalším protivníkom. Bitka sa teda atomizovala, čiže rozdrobila do množstva individuálnych súbojov jednotlivých ťažkoodencov. Statickú taktiku i spôsob rytierskeho boja vo veľkej miere determinovala už samotná rytierova individuálna výzbroj a výstroj o hmotnosti takmer 40 kg. Krúžková košeľa, ktorú tvorilo 20 000 tisíc navzájom prepojených krúžkov, mala hmotnosť 15 kg, plátové brnenie cca 20 kg, 10 kg pripadalo na zbrane (meč, sekera, dýka, kopija 3 metre dlhá), štít mal hmotnosť 5 kg a samotná prilba s úzkym priezorom 2 – 5 kg.⁴⁶ Nielen pohyblivosť, ale aj viditeľnosť ťažkého jazdca bola teda veľmi obmedzená.

V 15. storočí sa v Európe prejavili viaceré tendencie svedčiace o prvých vážnych zmenách vo feudálnom vojenstve. Opodstatnenosť názoru, podľa ktorého sa 15. storočie označuje za prechodné vývojové obdobie, vychádza zo skutočnosti, že vojenstvo v 15. storočí bolo súborom rôzne kombinovaných a rôzne účinných systémov s množstvom variantov. Proti feudálnej jazde stála žoldnierska pechota, po boku všeobecnej krajinskej pohotovosti bojovali žoldnierske oddiely, objavilo sa poľné delostrelectvo.⁴⁷ Výrobcami palných zbraní boli spočiatku najmä kováči, zámočníci a zvonolejáři, zakrátko však špecializácia výzbrojného remesla pokročila, takže v polovici 15. storočia pôsobili už delostreleckí a puškárski majstri ako samostatní remeselníci. Ich služby využívali najmä mestá, ktoré venovali svojej obrane mimoriadnu pozornosť. Na bojiskách postupne strácala nadvládu ťažká obrnená jazda rytierskeho typu, čoraz častejšie a účinnnejšie jej dokázala odolávať vycvičená pechota, ktorá sa na sklonku stredoveku v súčinnosti s delostrelectvom stala najprogressívnejším prvkom a nositeľom nových trendov vojenstva. Namiesto rytiera úlohu efektívneho bojovníka prebral a stelesnením nového typu sa stal vojak z povolania – námezdný žoldnier.⁴⁸ Pod vplyvom rozvíjajúceho sa delostrelectva sa vojny na konci stredoveku technokratizovali a stávali aj nákladnejšími. Vlastné delostrelectvo pritom prechádzalo všestranným rozvojom, skvalitňovalo sa, a to čo do pohyblivosti, presnosti strelby, zvyšovania dosahu i priereznosti strelby.

⁴⁶KLUČINA, P. – ROMANÁK, A.: Člověk, zbraň a zbroj v obraze doby. I. díl. 5. – 17. stor. Praha 1983, s. 109.

⁴⁷Tamže, s. 198.

⁴⁸TÓTH, Z.: Mátyás király idegen zsoldosserege. A fekete sereg. Budapest 1925, s. 16-17.

V. SEGEŠ: DAS PHÄNOMEN DES KRIEGES UND FRIEDENS IM MITTELALTER

Die mittelalterlichen Chronik- und Geschichtsschreiber verzeichneten in der Regel außergewöhnliche und seltene Ereignisse. Auch demzufolge haben wir viel mehr Informationen über verschiedene Kriege und Schlachten oder andere Katastrophen, als über geläufiges Alltagsleben in der Zeit des Friedens. Den Gegensatz zwischen dem ritterlichen Kampfkodex und christlichen Humanismus gelang der katholischen Kirche mit der Durchsetzung der Konzeption des Gottesfriedens (*pax Dei*) und der Gotteswaffenruhe (*treuga Dei*) zu hemmen. Der Kampf gegen Ungläubigen wurde am Ende des 11. Jahrhundert zur konkreten Abpiegelung des Bedarfes, das Moral eines edelsinnigen Krieges zu formen. Im Rahmen des Kriegskonfliktes von zwei Zivilisationen – Christentum und Islam – fanden zwischen den Jahren 1096 und 1270 8 Kreuzzüge ins Heilige Land statt. Der Frieden in dem mittelalterlichen Europa wurde zum fortdauernden Ideal, und in der Wertordnung der mittelalterlichen Gesellschaft und im geistlichen Leben des Menschen nahm er eine zentrale Stellung ein. Ganz klar widerspiegelt es sich auch in der absoluten Mehrheit der zeitgemäßen Dokumente. Der Friedensabschluss war in der Regel ein symbolischer und ritueller Akt, was in der diplomatischen Praxis in eingelebten Formeln über christlichen Dauerfrieden zum Ausdruck kam. Für eine eigenartige Einrichtung des mittelalterlichen Friedens ist die Institution des Asyls zu erachten. Es handelte sich um das Verteidigungsrecht und Untastbarkeit der Verfolgten unter bestimmten Umständen und Bedingungen.

Der mittelalterliche Krieg war eine verschiedenartige Erscheinung, die sich nach außen her in mehreren Formen äußerte: in Verteidigung, Angriff, Auseinandersetzungen, Manövrieren, Umschließung oder Plünderung. Der Schwerpunkt des Krieges war vor allem die Schlacht, die einen rituellen und schematischen Charakter hatte. Die Analyse des Fortlaufes von mittelalterlichen Kriegen zeigt, dass ihre Länge nur anscheinend war. Die Kriege hatten nämlich einen saison-, bzw. kampagnemäßigen Charakter, und mit ihrem Radius griffen sie in relativ kleine Räume ein. Einerseits handelte es sich um die Marschtrasse der Armee, als auch um die Hauptkommunikationen, andererseits um den Raum, wo sich die Schlacht abspielte, d. h. um das eigene Schlachtfeld, das sich höchstens auf einigen Zehn Quadratkilometern ausbreitete. Die breiteren Schichten der Bevölkerung waren von den Kriegereignissen eher indirekt betroffen. Der Sinn und das Ziel des mittelalterlichen Krieges war nicht die physische Liquidation des Gegners, sondern seine Unterwerfung, Unterjochung. Auch die mittelalterlichen Kriege waren häufig grausam und blutig, mit einer Menge von Opfern, hatten aber keinen Vertilgungscharakter. Das kann man auch z. B. mit dem Verhältnis zwischen der Anzahl der Gefallenen zur Gesamtzahl der Soldaten in den europäischen Armeen dokumentieren. Während im 13. Jahrhundert dieses Verhältnis 2,9 % darstellte, wuchs das Verhältnis im 14. Jahrhundert auf 4, 6 %, im 16. Jahrhundert auf 5, 9 %, und im 17. Jahrhundert auf 15, 7 %.